

Наталя Сейко

ДОБРОЧИННІСТЬ ЯК ПІДґРУНТЯ ДІЯЛЬНОСТІ ДИТЯЧИХ ПРИТУЛКІВ В УКРАЇНІ у ХІХ – поч. ХХст.

Безпритульність як соціальне явище супроводжує розвиток будь-якого суспільства і стає особливою проблемою у період соціальних трансформацій та соціально-економічних криз. Розуміння тенденцій розвитку явища безпритульності, знання історичного досвіду діяльності спеціальних виховних закладів для безпритульних дасть можливість оцінити стан та перспективи подолання сучасної дитячої безпритульності та реабілітації безпритульних.

Історичний аналіз чинників, що впливають на розвиток та подолання безпритульності (у тому числі доброчинності) можна знайти у наукових працях М.Галагузової, С.Гогеля, А.Гуза, І.Добрянського, В.Доніка, А.Капської, Є.Максимова, А.Мудрика, Н.Павлик, С.Поляруш, Ф.Подоби, В.Постолатія, Ф.Ступака, В.Тетерського, В.Кузьміна, Б.Сутиріна та ін [1, 6, 13, 21]. Метою нашого дослідження є історико-педагогічний аналіз доброчинності як інструменту створення та діяльності системи закладів для безпритульних в Україні у ХІХ-поч.ХХст.

Перші притулки на Русі з'явилися вже у ХІІІст. і приймали безпритульних незалежно від їх віку [6]. Саме тоді, з прийняттям християнства, у Київській Русі відбувся перехід від архаїчної до громадської (общинної та церковно-монастирської) форми доброчинності. Павло Алепський, відомий мандрівник, відзначав ставлення українського народу до сиріт: „... священники вчать сиріт та не дозволяють, щоб вони тинялися неуками по вулицях” [10, 88].

Філософсько-етичним підґрунтям діяльності притулків була модель християнської доброчесності (голодного нагодувати, спраглого напоїти, в'язня відвідати, „призріти” хоча б одну людину за своє життя). Поступово розвиваючись, система соціального захисту безпритульних, їх освіти й виховання стали належати до „приказів громадської опіки”, створених Катериною ІІ. Ця структура була покликана акумулювати доброчинні кошти й знаходити усе нових і нових доброчинників для фінансування закладів для безпритульних. Олександр І відніс ці заклади до відання Міністерства внутрішніх справ. Може, ще й тому притулки дотепер не стали предметом пильної уваги науковців-педагогів, оскільки знаходилися поза віданням Міністерства освіти Російської імперії.

Законодавчі засади діяльності притулків також були закладені Катериною ІІ, як один з напрямків діяльності „приказів громадянської опіки”. По суті ці прикази на регіональному рівні ставали центрами управління справами доброчинності та доброчинними закладами. Притулки вважалися доброчинними закладами, оскільки на їх функціонування держава на той час коштів не виділяла, приписавши утримувати їх „на подаяння” [7]. Мету діяльності сирітських притулків того часу Катерина ІІ окреслила як

підготовку сиріт до певної професійної діяльності: „ремісничих до навчання ремеслу, торгових для навчання торгівлі і всяких інших сиріт для навчання і прогонування за їхньою статтю, родом і станом” [7].

У структурі закладів громадської опіки ХІХ століття заклади для опіки дітей входили до четвертої з п'яти груп (так, до першої групи входили заклади для соціальної опіки дорослих, до другої – лікувально-медичні заклади і т.ін.) [8]. Однак ця група була й найчисельнішою. До неї входили дитячі притулки, нічліжні будинки, виховні будинки для дітей бідняків, ясла, школи, рукодільні майстерні, гуртожитки для незаможних учнів. Значна частина коштів, на які мали змогу існувати такі заклади, були добродійними. Загалом до поняття „притулок” на той час включалися заклади не лише для безпритульних дітей, але й дітей-сиріт, а в період І світової війни – дітей-біженців та таких, що загубили своїх батьків на окупованій території [18, 552-590].

У науковій літературі проблема безпритульності почасти розглядається у контексті соціального захисту маргінальних прошарків населення. Це дещо звужує окреслення самого поняття притулку: хоча вони й відносилися до відомства закладів імператриці Марії Федорівни, але надавали вихованцям елементарні знання та провадили виховну діяльність.

Законодавчі основи добродійної діяльності у сфері громадської опіки у першій половині ХІХ ст. визначалися „Правилами про прийом пожертв”, виданими міністром внутрішніх справ Російської імперії В.С.Кочубеєм (1821 р.). У цьому документі були сформовані підстави для прийняття пожертв, її основні види та форми, механізм передачі добродійних пожертв у заклад громадської опіки. Так, наприклад, ці правила визначали особливу групу добродійників, які забирали дітей із притулків до своїх родин, не вимагаючи за це ніякої платні. За рахунок пожертв дітей із сиротинців утримували у навчальних закладах та допомагали влаштовуватися на роботу [6].

У 1820 р. міністр внутрішніх справ ввів ще одну новацію щодо вихованців дитячих притулків. Він дійшов висновку, що з притулків виходять діти, не здатні до самостійного життя у суспільстві, тому вони лише поповнюють прошарок пауперів. Останнє міркування стало приводом для розпорядження поділити усіх вихованців притулків на дві групи: таких, що виявляють здібності до наук і можуть продовжувати навчання, і таких, що мають обмежені розумові здібності і повинні фізично працювати. Здатних до навчання прикази громадської опіки повинні були утримувати з добродійних коштів (як пансіонерів) у гімназіях та вищих навчальних закладах.

У другій чверті ХІХ століття фінансовий стан самих приказів значно погіршився, – головним чином через те, що їм заборонили займатися кредитними операціями (значна частина добродійних надходжень віддавалася приказами в кредит, а відсотки використовувалися на утримання закладів громадської опіки). З огляду на це і притулки могли розраховувати тепер передусім на приватну добродійну ініціативу [11].

Поява земств, з одного боку, та зростання кількості безпритульних

дітей, які не були сиротами, – з іншого, призвели до розширення закладів опіки безпритульних. До них додалися ясла, дитячі садки, ремісничі майстерні для підлітків. Їхнє утримання також залежало від добродійної допомоги місцевої громади.

У 1898 році у Києві був заснований особливий притулок – для дітей в'язнів. Добродійну допомогу цьому закладові надавало Київське дамське відділення попечительства про в'язниці. Головним завданням цього притулку була допомога дітям в'язнів, яких відправляли етапом на заслання, і які не мали змоги віддати своїх дітей до родичів на виховання. Такі діти знаходилися на той час у в'язницях разом з батьками, а після винесення вироку про заслання передавалися у притулок, що утримувався добродійними коштами вказаного Комітету. Попечителька цього притулку Пирогова у 1898 році перевезла усіх дітей на літо до себе у маєток у с.Вишні, де навчала їх основам городництва, садівництва та елементам грамоти. Власний будинок притулку мали завершити до зими 1898 року, причому всі роботи оплачувалися виключно з добродійних коштів, яких стало набагато більше завдяки організаційній діяльності голови дамського відділення Комітету Є.С.Трепової (дружини тодішнього губернатора). У притулку, який дійсно був відкритий 13 грудня 1899 року, діти навчалися грамоті та ремеслу, а у вільний від занять час виконували домашню роботу [13, 263-277]. У цей же час відкрився й сиротинець у м.Житомирі, єдиний у всій Волинській губернії [14, 521].

Вихователі та керівники дитячих притулків не завжди залишалися задоволеними станом справ у них. Як свідчать їхні виступи у пресі, дитячі притулки на переломі ХІХ-ХХ століття складали найбільш вразливе місце добродійності. Почасти у діяльності притулків можна було побачити явну невідповідність між побажаннями добродійників та дійсним станом справ: „хороші діти псуються, нехороші не виправляються” [15, 335-345]. У результаті такого соціального виховання суспільство отримувало особливий тип вихованця притулку, який місцевою громадою не сприймався і якому було важко влаштуватися на роботу саме через непристосованість до умов життя поза притулком. Таких дітей внаслідок викривленого виховання часто називали „напівпанками”, „напівпанями”.

Уже у кінці ХІХ століття виникають думки про те, що справа тут не лише в системі виховання, але й у професіоналізмі учительських кадрів. Притулок цього часу був передусім закладом утримання, а не виховання, тим паче освіти. При цьому утримання відбувалося у двоякому вигляді: „відкритого типу”, коли дітей віддавали на виховання у селянські сім'ї, та „закритому”, коли навчально-виховний процес проводився безпосередньо у притулку [1]. І перша, і друга системи мали свої переваги і недоліки. Особливо багато нарікань виникало у зв'язку з намаганнями притулків надати дітям хоча б якусь професійну підготовку та елементи грамоти. Так звана „політехнічна підготовка”, як вважали самі вихователі притулків, була по суті наданням трудових навичок (у кращому разі), але не трудовим вихованням [16].

Вчителями та вихователями у притулках почасти ставали самі члени добродійних товариств, завдяки яким здійснювалося фінансування цих закладів. Поряд зі зрозумілими позитивними сторонами такий підхід до кадрового забезпечення притулків мав свій негативний результат: добродійниці (а це здебільшого були жінки) не мали відповідної педагогічної підготовки і підходили до процесу виховання та навчання по-своєму, керуючись власним життєвим досвідом та результатами власного навчання. З огляду на це діти у притулках отримували деякі елементи знань та переймали й спосіб життя, характерний для їхніх виховательок. Тому в конторах, які займалися наймом працівників, досить часто з'являлися заявки від потенційних працедавців з приписом „не присилати з притулку” [16].

До кадрової додавалася ще одна проблема. Працівники притулків час від часу прагнули нажитися на добродійних коштах, присвоюючи їх або матеріали та обладнання, придбані на кошти добродійників. Так, одна відома добродійниця (імені у документах не вказано) випадково дізналася, що дітей у фінансованому нею притулку взимку вкладають спати о 4 годині дня – щоб не витратити гасу, який, однак, купувався в достатній кількості на добродійні кошти. Реакція добродійниці була досить дивною, як на сьогодні: „при зарплатні в 20 руб має ж вона (няня – Н.С.) на чомусь наживатися” [16, 8].

Непоодинокими були випадки, коли на ґрунті такого ставлення добродійників і персоналу з'являлися фальшиві „зразкові” притулки та „зразкові” вихованці. Як зізнавалася одна з добродійниць, вона спочатку купила для дітей нове плаття, а вже пізніше – нову білизну, мотивуючи це тим, що зовні вони при цьому одразу виглядали досить пристойно [16, 11]. В іншому випадку йшлося про добродійне товариство, яке розвозило дітям (що утримувалися за згаданим „відкритим” типом) молоко за таким принципом: кожній сім'ї протягом 5 тижнів. Коли один з присутніх на засіданні товариства поцікавився, чи не корисніше було б визначити невелике коло сімей, які б могли отримувати молоко систематично, весь рік, йому відповіли: „що ви, тоді у звіті треба було б написати, що лише 100 дітей отримують безплатне молоко, ми ж можемо вказати число 1100” [16, 9]. У такій ситуації добродійність ставала шкідливою, оскільки оберталася для вихованців не лише нестатками, але й впевненістю у показовості добродійної справи, її суто зовнішній спрямованості та подвійному характері діяльності добродійних товариств у притулках.

Водночас до наших днів дійшли відомості про численних добродійців, які насправді надавали притулкам серйозну фінансову, матеріальну, організаційну допомогу, фундували їх з самого початку їх діяльності, утримували вихованців притулків, якщо ті бажали далі навчатися в університетах та гімназіях. Так, Нікола Артемович Терещенко, відомий український добродійник, протягом 20 років був попечителем дитячого притулку у м.Глухові по відомству Імператорського Людинолюбного Товариства. На цей притулок було відведено 3% сукупного родинного прибутку (у 1893 році, наприклад, – 27 000 руб.). У м.Глухові існував ще

окремий притулок для дітей незаможних мешканців міста, на який родина Терещенків виділяла щорічно 40 000 руб. У Києві Нікола Артемович побудував Маріїнський дитячий притулок (на розі вул. Паньковської та Ніколо-Ботанічної), пожертвувавши на нього 25 000 руб. [20].

Особливо ускладнилася ситуація з опікою над безпритульними під час I світової війни. У цей час до існуючих добродійних громадських структур додалася ще одна – Комітет Великої Княжни Тетяни Миколаївни, який мав на меті допомагати біженцям та їхнім дітям і діяв на добродійних засадах. Протягом першої половини 1914р. відділення Комітету Княжни Тетяни були створені майже у всіх регіонах України. Безпритульні стали об'єктом особливої турботи цього добродійного товариства. Так, у Кам'янці-Подільському його учасники відкрили тимчасовий притулок для дітей, батьки яких постраждали під час бойових дій. В Одесі цей комітет організував збір грошей та речей для дітей, що втратили батьків під час війни; дитячі притулки були засновані цим комітетом у Сімферополі (на 240 дітей), Феодосії (на 50 дітей). Крім цього, з добродійних коштів комітету оплачувалося навчання дітей біженців у навчальних закладах цих міст; у сільських регіонах комітет влаштував післяобідні класи для безпритульних; вчителі в таких класах працювали безплатно [17, 552-567]. Волинське відділення Комітету Княжни Тетяни надало грошову допомогу дітям-біженцям для придбання ними підручників, приладдя, а також оплачувало їхнє навчання у школах та гімназіях Волинської губернії. Київське відділення комітету відкрило на добродійний кошт три середніх навчальних заклади і п'ять початкових шкіл, а також 19 притулків-ясел для найменших безпритульних; харківське відділення – два дитячих розподільники та 12 притулків-ясел [17, 572]. Проте умови утримання, навчання та виховання дітей у таких притулках були не найкращими, про що також повідомлялося у періодичних виданнях: „Перед нами мимоволі постає жахливий привид закритого закладу-притулку, з його затхлою атмосферою, знедоленими дітьми і повною непридатністю до життя у всьому, чому їх там вчать. Особливо обережними варто бути тепер, коли йдеться про дітей, що втратили сім'ю тимчасово” [17, 588]. Ця тимчасовість знаходження дітей у притулках для біженців і стала основною причиною їх невлаштованості; почасти керівники притулків не вважали за потрібне їх облаштовувати – адже не сьогодні-завтра знайдуться батьки цих дітей і заберуть їх додому. Другою проблемою на час перебування підлітків у притулках залишалася їхня незайнятість. Тому Київське відділення Комітету Княжни Тетяни Миколаївни заснувало поблизу м.Києва дитячий трудовий санаторій, де безпритульні і біженці займалися городництвом і садівництвом, – звична праця для переважної більшості безпритульних, які були сільськими дітьми [17, 590].

Таким чином, станом на кінець XIX століття склалися фундаментальні основи добродійності у всіх сферах суспільного життя, у тому числі в організації діяльності притулків для неповнолітніх. Ця система, що створилася, знайшла своє відображення у матеріалах I з'їзду діячів

громадської і приватної опіки (березень 1910р.) [18]. Учасники з'їзду визначили шерег документів та нових законодавчих актів, які б мали регулювати добродійну діяльність у сфері освіти та виховання підростаючого покоління. Значна частина рішень з'їзду виявилася нереалізованою з причини утворення нового типу виховання та освіти для безпритульних – у межах радянської системи соціального захисту.

Список використаних джерел

1. Поляруш С.І. Становлення і діяльність органів державної опіки та громадської благодійності на Лівобережній Україні (1775-1918): Дис. ... канд. іст. н. – К., 1996. – 206с.
2. Добрянський І.А., Постолатій В.В. Громадська та приватна ініціатива в розвитку освіти України (кінець ХІХ – поч.ХХ століття). – Кіровоград, 1998. – 179с.
3. Гуз А.М. Культурно-освітня діяльність земських установ в Україні (1864-1914 рр.): Дис. ... канд. іст. н. – К., 1997. – 205с.
4. Донік О.М. Добродійна та культурно-освітня діяльність родини Терещенків в Україні (друга половина ХІХ – поч.ХХст.): Дис. ... канд. іст. н. – К., 2001. – 211с.
5. Ступак Ф.Я. Діяльність благодійних товариств Києва другої половини ХІХ – поч. ХХст.: Дис. ... канд. іст. н. – Київ, 1997. – 156с.
6. Тетерский А. Введение в социальную работу: Учебное пособие. – М.: Академический проект, 2001. – 286с.
7. Трудовая помощь. – №1. – 1901. – С.147.
8. Максимов Е. Очерки частной благотворительности в России // Трудовая помощь. – №4. – 1898. – С.347-357.
9. Комитет Ея Императорского Высочества Великой Княжны Татианы Николаевны // Призрение и благотворительность в России. – август, 1916. – С.552-567.
10. Цит. за: Історія української школи і педагогіки: Хрестоматія / Упоряд. О.О.Любар; За ред. В.Г.Кременя. – К.: Т-во „Знання”, КОО, 2003. – С.88.
11. Кузьмин К.В., Сутырин Б.А. История социальной работы за рубежом и в России (с древности до начала ХХ века. – М.: Академический Проект, 2002. – 480с. – С.380-383.
12. Хроника – благотворительность в России // Трудовая помощь. – №7. – 1898. – С.223.
13. Гогель С. Удаление невинных детей из тюрем // Трудовая помощь. – №9. – 1898. – С.263-277; Хроника – благотворительность в России // Трудовая помощь. – №1. – 1899. – С.77.
14. Хроника – благотворительность в России // Трудовая помощь. – №10. – 1899. – С.521.
15. Заволжская Ю. О причинах неуспешности воспитания в детских приютах // Трудовая помощь. – №4. – 1909. – С.335-345;
16. Масловская З.Д. К реформе детских приютов // Трудовая помощь. –

№1. – 1909. – С.1-13 та ін.

17.Масловская З.Д. К реформе детских приютов // Трудовая помощь. – №1. – 1909. – С.1-13.

18.Комитет Ея Императорского Высочества Великой Княжны Татианы Николаевны // Призрение и благотворительность в России. – август, 1916. – С.552-590.

19.Гогель С.К. Всероссийский Союз учреждений, обществ и деятелей по общественному и частому призрению // Трудовая помощь. – №3. – 1909. – С.275-283.

20.Ковалинский В. Сім'я Терещенко. – К.: Преса України, 2003. – 388с.

21.Соціальна педагогіка / За ред. проф. Капської А.Й. – К., 2000. – 264с.